

PETER VAN KOPPEN

**DE SOM VAN
ALLE BEWIJS:
SCENARIO'S IN
STRAFZAKEN**

Inhoud

1. Inleiding	15
Bewijs in het strafrecht	15
Bewijs tegen Robert	16
2. Verhalen, scenario's en wat ze ons vertellen	18
Het belang van verhalen	18
Schema's van de wereld	18
Nog meer betekenis	19
Een verhaal is meer dan het verhaal	20
Het scenario van de tenlastelegging	20
3. De basketbalcoach	23
Scenario's in deze zaak	23
Een redelijk scenario	24
Volgorde gebeurtenissen	24
Verhoren met vragenlijsten	25
Typen van het proces-verbaal	27
'Het'	28
Kwaliteit opnames	29
Het verloop van de gebeurtenissen en de verhalen van de pupillen	30
Hoe het afliep met Adriaan	34
4. Dagelijkse en niet-dagelijkse beslissingen	37
Informatie voor dagelijks beslissen	37
Ingewikkelde problemen	38
Als simpele beslisregels niet meer voldoen	40
Mishandelende ouders	41
De antwoorden	41
5. Münchhausen by proxy-syndroom	42
De ingreep van Veilig Thuis	42
De structuur van de gebeurtenis	43
Münchhausen by proxy in de DSM	45
Sir Roy Meadow	46
Het scenario van Münchhausen by proxy	48
Münchhausen by proxy-syndroom, of toch niet?	49
Diagnose van Münchhausen by proxy via het kind	50
De separatietest	51
Escalatie: van vermoeden naar zekerheid	52

De structuur van de zekere redenering	53
Scenario's	55
Toedienen van Tramal	55
De ontslagbrief	56
Er mag geen Tramal meer worden gegeven	58
De interventionistische benadering	58
De bekentenis en het geheugenwantrouwen	59
Münchhausen by proxy altijd raak	60
Hoe het met Patty en Liesje gaat	61
6. Het recht en de feiten	62
Het wetenschappelijk probleem	62
Beperkingen aan bewijs	63
De tenlastelegging en wat eraan vooraf gaat	64
De inhoud van de tenlastelegging	65
De regels van de tenlastelegging	66
Minder heldere misdrijven	67
Te toetsen scenario's	67
7. Bloed in bed	68
Het verhaal van Dientje	68
Scenario's	69
Deskundigen	70
Verklaringen Dientje en een reconstructie	71
Gezellig verhoor	73
Vermeende bekentenis Maarten	75
Daderkennis	83
Terug naar Dientje	85
De bewijsconstructie van het hof	87
Tegenstrijdig bewijs	88
8. Bewijsmiddelen	90
Aanraakbaar bewijs	90
Bewijs als water	91
De bewijsketen	91
Interpretatie van bewijs	92
De verankering van bewijs	92
Doorvragen op bewijsmiddelen	94
Gemeenschappelijke kennis van de wereld	95
De mol	95
Sturing door kennis van de wereld	97
9. Rwandese ambtsberichten	99
10. De liegende rechter	105

Scenario's	106
Irrelevant bewijs	107
Behoudens tegenbewijs	108
Revanter bewijs	109
De brief aan Van Delden	109
Inconsistente verhalen	110
De samenhang van herinneringen	112
De samenhang van Smits verhaal	113
Het verhaal van de secretaresse	113
Vroege hoorders van Smits verhaal	115
Conclusie	116
11. Alternatieve scenario's	117
Verifiëren	117
Falsifiëren	118
De wetenschappelijke theorie	119
Popper in het strafrecht	120
Toetsen van alternatieve scenario's	120
De tenniscoach	121
Wat is redelijk?	122
Wedden over scenario's	122
De wetenschappelijke redenering	124
Valide argumenten	125
De laatste stap	126
NFI	127
12. Het Leidse Balpendrama: De gestoken wond	130
De ontdekking in de woonkamer	131
Het vinden van de balpen in de schedel	132
De gestoken wond en het ontstaan van de verdenking	134
Het moordscenario	135
Wat dr. Cohen te horen kreeg	136
Vaste interpretatie van bewijs	137
Het alibi van John	137
Verdonkeremanen van deskundigen	139
Dr. Barend Cohen	139
Dr. Berry Kremer	140
Prof.dr. Jan Worst	140
De Criminele Inlichtingendienst	143
Het rapport van Rob Visser	144
Het einde van het eerste gerechtelijk vooronderzoek	145
Ombudsman, schadevergoeding, inzage in de stukken	146

Stuk 524	147
De politie gaat door	149
De dumpwinkel	151
De eerste aanhouding	154
Het verschijnen van de therapeut	155
De voorgeschiedenis van de gang naar de politie van de therapeut	157
De U-bochtconstructie	159
Waarom naar de politie?	159
Van CID-informant naar anonieme getuigendeskundige	161
Een medegegetineerde	162
De anonieme getuigendeskundige	163
John over de therapie	163
Het oordeel van deskundigen over de therapeut	164
Nederlands Instituut van Psychologen	166
Stichting Kwaliteitsbewaking Psychotherapie (skp)	167
Inspectie voor de Gezondheidszorg	167
De rechtbank	168
De bewijsvoering van Barbara	168
Tunnelvisie in actie	170
13. Het Leidse balpendrama: De kruisboog	171
Redelijke scenario's	171
Deskundigen	172
Proeven prof. Rob Tuijl	173
Proeven dr. Jeroen van der Pol	173
Proeven M.V. van Aniel	174
Het Gerechtelijk Laboratorium	174
Rapport Jacob Lubbers	175
Commentaarrapport van Zeno Geradts en collega's	176
Het statistisch argument	177
De bevindingen van experimenten	178
De statistiek in de pers	178
Spreiden handen	180
Conclusie over de gehouden proeven	180
Het hof	181
De jailhouse snitch	182
Nogmaals het hof	183
Het artikel van Van Duinen in Modus	184
Conclusie	185
Chronologie van het Leidse Balpendrama	186
14. Bij de politie	194

Na de lijkvinding	194
Selectie van bewijs	196
Scenario's formuleren	197
Inference to the best explanation	197
Wringende feiten	198
15. Het mes van Cedric	200
De scenario's	201
Het schieten	202
De verklaringen over het schieten	202
Wat werd er gezegd over een mes	203
Verhoor van politiemensen	204
Invloeden op de verklaringen	207
Debriefing	208
Wat er met het mes werd gedaan	208
De in beslag genomen voorwerpen	209
Waar werd gezocht?	210
Het gevonden mes	210
Was er een mes?	212
16. Bewijzen van scenario's	214
Een nachtelijke rit	214
De kracht van een bewijsmiddel	215
De Oslo-confrontatie	215
De bewijsketen	216
Een bewijsmiddel levert twee bewijsmiddelen op	217
Getallen toekennen aan een DNA-match	218
Onderzoek als bron van bewijskracht	219
De diagnostische waarde	220
De base-rate	220
Wegwerken van de base-rate	222
De geschiedenis van het bewijsmiddel	223
17. Het drugtransport van de legerleider	224
Voorkennis over Bouterse	224
De vervolging van Bouterse	226
De verklaring van Patrick	228
Scenario's over de kroongetuigenverklaring	229
Het transport naar Stellendam	230
Via Barbados en Trinidad naar Paramaribo	232
De visumontmoeting	233
De onderhandelontmoeting	234
Toets van de kroongetuigenverklaring	235

Andere mogelijke toetsen van de kroongetuigenverklaring	236
Andere getuigen	238
Herroeping door Patrick	240
Druk, beloftes en belangen	244
18. Kwesties bij het bewijzen	245
De praktijk is anders dan het onderzoek	245
De context van het bewijsmiddel	245
Wat bewijsmiddelen bewijzen	246
Nieuwe technieken leveren minder zekerheid	247
Correlationeel en causaal bewijs	247
Afwezig bewijs	248
Minder mogelijkheden levert sterker bewijs	249
Kennis van de wereld	250
19. De casino-overvaller	252
Herkenningen van bekenden en onbekenden in het algemeen	252
Waarnemingsomstandigheden	253
Verwachtingseffect	254
Omstandigheden van het herkennen van bekenden	255
Herkennen van camerabeelden	256
Scenario's	258
De briefing	258
Holistisch onthouden	260
Waarom wordt herkend	260
Problemen van herkenningen	262
De bekende Nederlander	263
Conclusie	265
20. Rekenen met bewijs en Bayes	266
Het bussen-probleem	266
Orenthal James Simpson	266
Dominee Thomas Bayes	268
Het subjectieve oordeel	270
21. Problemen met Bayes	272
De a priori kans op ouderschap	273
40.000 verpleegsters	273
De vooroordelen van de rechter	275
Het verwateren van de a-priori-waarschijnlijkheid	276
De relatie tussen bewijsmiddel en scenario	277
Boven en onder de streep van de diagnostische waarde	278
Afhankelijke bewijsmiddelen	278
De dunne en de dikke overvaller	279

De moord op opa en oma Zagers	279
Diagnostische waarde van samenhangend bewijs	281
Het gebrek aan diagnostische getallen	282
De waarde van een DNA-match	282
Liever geen Bayes	283
22. Beslissen	284
Geen absolute zekerheid	284
Signaal-detectie theorie	285
Het beslissingscriterium	286
Verantwoording en dank	289
Noten	293

1. Inleiding

'It ain't necessarily so.'
Willem K.B. Hofstee¹

Robert wordt ervan verdacht dat hij op 10 maart snackbar Het Pleintje in Amsterdam heeft overvallen. De buit was, zoals bij de meeste overvallen, bedroevend klein: € 87,45. Robert heeft wel veel schade aangericht. Anne, de dochter van de eigenaar die in de snackbar achter de toonbank stond, doet 's nachts geen oog meer dicht en durft er niet meer te werken. Robert ontkent stellig dat hij de overval pleegde. Toch vervolgt de officier van justitie hem.

Het belangrijkste bewijsmiddel dat de officier van justitie tegen Robert in handen heeft, is dat op de toonbank van de snackbar een vingerafdruk is gevonden die matcht met de afdruk van de linker wijsvinger van Robert. Waarom zou die match bewijzen dat Robert de overvaller is? Dat lijkt een triviale vraag, maar hij wordt vooral belangrijk in zaken waarin het bewijs ingewikkelder is dan bij de simpele overval van Robert.

Bewijs in het strafrecht

Dit boek gaat over de vraag wanneer iets is bewezen. Die vraag is voortdurend aan de orde in het leven, maar ik zal het vooral hebben over bewijzen in het strafrecht. De concepten die ik zal bespreken zijn op veel andere gebieden zeker even belangrijk.

De twee belangrijkste concepten zijn scenario's en bewijs. Een *scenario* is een verhaal over hoe een stukje van de wereld in elkaar zit of hoe wij denken dat het in elkaar zit. Een scenario is bijvoorbeeld: Robert is met een vlindermes naar snackbar Het Pleintje gegaan, heeft Anne bedreigd en is er met €87,45 vandoor gegaan. Dat is ook het favoriete scenario van het openbaar ministerie.

Bewijs is het antwoord op de vraag waarom een scenario geloofd zou moeten worden, voor waar worden aangenomen? Bewijs kan vele vormen aannemen. In de zaak van Robert is het: zijn vingerafdruk staat op de balie van de snackbar. Het lijkt een sterk bewijsmiddel, maar is het dat ook?

Wil die vingerafdrukmatch wat bewijzen, dan moet aan twee belangrijke voorwaarden worden voldaan. De vingerafdruk moet passen bij het scenario van de overval en de vingerafdruk moet beter passen bij het scenario van de overval dan bij enig andere redelijk scenario en vooral beter dan

bij scenario's waarin Robert onschuldig is. Dat is de kern van bewijzen. De rest van het boek is bedoeld om dat uit te leggen en te illustreren met een aantal praktijkgevallen.

Bewijs tegen Robert

Als Robert vertelt dat hij regelmatig bij de snackbar friet komt halen, zo ook nog de dag voorafgaand aan de overval, dan bewijst de vingerafdruk niet veel meer. Die kan ook bij een ander bezoek van Robert aan de snackbar op de toonbank terecht zijn gekomen. Wat preciezer gezegd: met het verhaal van Robert dat hij vaste klant is bij de snackbar is er een alternatief scenario dat even goed de vingerafdruk verklaart als het favoriete scenario van de officier van justitie. Dan maakt de vingerafdruk als bewijsmiddel geen onderscheid meer tussen het daderscenario van Robert en het niet-daderscenario. Zodoende bewijst de vingerafdruk niet meer het ouderschap van Robert.

Ik spreek trouwens steeds van dader en niet-dader. Daar gaat het om. Meestal heeft men het in dit verband over schuldig en niet schuldig. Dat is formeel gezien eigenlijk onjuist. Iemand wordt schuldig verklaard door de rechter als hij de dader was van het misdrijf. Voordat de rechter iemand schuldig kan verklaren, moet hij een aantal additionele juridische overwegingen doorlopen. Zo mogen er geen strafuitsluitingsgronden zijn – zoals dat iemand het misdrijf pleegde door een psychische stoornis – en geen schulduitsluitingsgronden zijn – zoals dat de verdachte het misdrijf uit noodweer pleegde. Toch spreek ik voor het gemak soms over schuldig en onschuldig.

Het verhaal van de vingerafdruk van Robert kan natuurlijk ingewikkelder worden gemaakt. Stel dat slachtoffer Anne vertelt dat zij elke dag de toonbank netjes poetst en dat zij dat vlak voor de overval ook had gedaan. Dat maakt het alternatieve scenario van Robert dat hij zijn vingerafdruk de dag voor de overval achterliet weer erg onwaarschijnlijk. Preciezer: het schoonmaken door Anne zorgt ervoor dat scenario's waarin de vingerafdruk is achtergelaten na het moment van schoonmaken aanzienlijk waarschijnlijker zijn geworden dan scenario's waarin de vingerafdruk voorafgaand aan het schoonmaken is achtergelaten.

Het bewijsverhaal kan nog ingewikkelder worden gemaakt door nieuwe scenario's en nieuwe bewijsmiddelen. Robert zou bijvoorbeeld kunnen beweren dat er methoden zijn om vingerafdrukken te kopiëren. Dat klopt ook; die zijn er.² Hij beweert verder dat zijn neef Arie zo'n hekel aan hem heeft dat hij hem met het plaatsen van de vingerafdruk een hak heeft gezet. Dat maakt het allemaal een stuk ingewikkelder. In strafzaken speelt het soort alternatieve scenario's als de vingerafdruk door neef Arie regelmatig een rol.

Het punt dat ik tot nu toe wilde maken, is hopelijk duidelijk geworden. Bewijs is het antwoord op de vraag waarom iemand een scenario zou moeten geloven. Het bewijs moet bij het scenario passen, wil het dat scenario steunen. Wil het bewijsmiddel ook stevig bewijs vormen, dan is het bovendien nodig dat het bewijs onderscheid maakt tussen het scenario en elk redelijk alternatief scenario.

Ik gebruik steeds die termen: bewijs, bewijsmiddel, scenario, alternatief scenario, redelijk scenario. Ik probeer daarbij de theorie af te wisselen met werkelijk gebeurde strafzaken. Die strafzaken bespreek ik met de bedoeling om de ideaaltypische theoretische verhalen te illustreren aan de hand van de rommelige praktijk.

2. Verhalen, scenario's en wat ze ons vertellen

'Heel jonge kinderen houden van verhalen en vragen erom. Zij kunnen al complexe zaken begrijpen als die in een verhaal worden verteld, en dat terwijl hun vermogen om gebruikelijke concepten, paradigma's, te begrijpen nog niet is ontwikkeld.'

Oliver Sacks¹

Mensen vertellen elkaar voortdurend verhalen. Dat kunnen heel simpele verhalen zijn, zoals: Gerard gaat vanavond in een restaurant eten. Dat kunnen heel ingewikkelde verhalen zijn, zoals een verhaal over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Maar laten wij het simpel houden: Gerard gaat vanavond in een restaurant eten.

Het belang van verhalen

Verhalen zijn belangrijk om onze wereld te structureren. Verhalen zijn ook uitermate belangrijk om de wereld om ons heen te begrijpen. Ze laten de samenhang der dingen zien.² Verhalen doen nog veel meer. Zo helpen verhalen om beter te onthouden.³ Losse feiten zijn nauwelijks te onthouden; als de feiten in de context van een verhaal zitten, onthouden we ze een stuk beter. We beoordelen verhalen op de mate waarin ze waarheidsgetrouw zijn. Sommige verhalen worden zonder meer geloofd, andere verhalen worden zonder meer als onwaar bestempeld.⁴

Het verhaal over het eten van Gerard lijkt een simpele boodschap, maar dat is het niet. We beschikken namelijk over algemene kennis van de wereld die aan dat hele simpele verhaaltje over Gerard een bijzonder uitgebreide betekenis geeft. We weten nu dat hij niet gaat ontbijten, maar dineren. Hij gaat naar een ruimte waar tafeltjes staan. Gerard zal aan een van de tafeltjes gaan zitten. Er komt dan iemand bij hem die hem een menukaart geeft en waarschijnlijk zal vragen of hij alvast iets wil drinken. Enzovoort, want ik hoef niet de gebruikelijke gang van zaken in een restaurant uit te leggen. Die kent de lezer, want het vormt onderdeel van onze gemeenschappelijke kennis van de wereld.

Schema's van de wereld

Mensen vertellen elkaar voortdurend verhalen. Die verhalen doen een beroep op de gemeenschappelijke kennis die de verteller en de luisteraar van de wereld hebben.⁵ Dat is een gecompliceerd proces.⁶ En dat proces heeft allerlei consequenties die ik verder zal bespreken.